

1652-53 TARİHLİ ŞER'İYE SİCİLİ'NE GÖRE TEMEŞVAR

Ömer BIYIK*

Özet

1552'de Osmanlı eyalet merkezi haline getirilen Temeşvar, 1718'e kadar, 166 yıl Osmanlı idaresinde kalmıştır. Çalışmamızda 1652-53 yıllarına ait Temeşvar Şer'iyeye Sicili incelenmiştir. Bu sicilin aslı Bosna Hersek'te Saraybosna Tarih Arşivi'nde muhafaza edilmiş olup, bir nüshası da İSAM (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi) Şer'iyeye Sicilleri Kataloğu'nda bulunmaktadır. Söz konusu sicil günümüzde Romanya toprakları içerisinde yer alan Temeşvar'a ait tek Kadı Sicili'dir. Bu makalede eyaletin genel idarî durumu yansıtılmakla birlikte, Temeşvar'ın 17. yüzyıl ortalarındaki sosyal ve kültürel yaşamına dair yeni bilgiler ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Temeşvar, Osmanlı, Şer'iyeye Sicili, Temeşvar Vakıfları, Kadı

Abstarct

Becoming a province of Ottoman in 1552, Temeshwar was under ruled of Ottoman Empire for 166 years. In the present study, Court Registers of Temeshwar dated 1652-53 were reviewed. Original of this register was kept at Historical Archive of Sarajevo in Bosnia-Herzegovina. One copy of it is at Kadı Registers Catalogue of Turkish Religious Foundation Center for Islamic Studies (ISAM). The register mentioned is the unique Kadı register in Temeshwar located on modern Romania. The article presents overall administrative status of the province and gives new information on social and cultural life of Temeshwar in the 17.Century.

Keywords: Temeshwar, Ottoman State, Court Register, Temeshwar Foundation, Kadı

Osmanlı hâkimiyetinde uzun yıllar yaşamış Doğu Avrupa ve Balkan coğrafyasındaki memleketlere dair yerel tarih araştırmaları, günümüzde oldukça sınırlı kaynaklar çerçevesinde yürütülmektedir. Çünkü Osmanlı hâkimiyetinin bitmesinden sonra, bu coğrafyadaki kurumlar yıkılmış, bunlara ait kayıtlar yok edilmiş, sanatsal ve mimari eserlerin büyük bir bölümü de tahrip olmuş veya ortadan kaldırılmıştır. Çalışmamızın konusunu teşkil eden Temeşvar/Tımışvar veya Tamışvar olarak bilinen ve günümüzde Romanya'nın batı bölgesinde yer alan eyalet ile ilgili de benzer hususlar söz konusudur.

* Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, omer.biyik@ege.edu.tr

Bölgedeki Osmanlı kültürel mirasının korunması, tarihî değerlerin ve arşiv kaynaklarının muhafaza edilmesi hayati derecede önem arz etmektedir.

Osmanlı dönemine ait Temeşvar ile ilgili yapılan akademik çalışmalar da, büyük ölçüde Türkiye Arşivlerinde yer alan belge ve bilgilerden istifade edilmiştir. Bununla ilgili olarak Macar Türkolog ve Hungarolog Prof. Tibor Halasi-Kun, Güney Macaristan bölgesi ve Temeşvar Eyaleti ile ilgili çalışmalara öncülük etmiştir¹. Bu konuda bir diğer bilim adamı da Prof. Kaldy Nagy'dir². Öte yandan C. Feneşan, Romanya tarihine ışık tutan ve temel kaynak olarak kullanılan *Tahrir Defterleri* üzerine yapılan çalışmalar hakkında detaylı bilgiler vermiştir³.

Çalışmamızın esasını oluşturan *Temeşvar Şer'iyeye Sicili* Bosna Hersek'de, *Saraybosna Şehir Tarihi Arşivi*'nde muhafaza edilmektedir⁴. Burada XVI-XIX. yy. arasındaki döneme ait şer'iyeye sicilleri, defterler ve Saraybosna aile fonlarından müteşekkil "Acta Turcica" isimli bir koleksiyon mevcuttur. Bu koleksiyonda yer alan şer'iyeye sicilleri 6 bölümden oluşmaktadır. Bunlardan yalnızca biri Temeşvar ile ilgilidir (Spaho 1981: 103). Bu sicil, *T-6: Sidzil Temisvarskog Kadiluka 1651-1653* başlığı altında kaydedilmiştir⁵. Esasen bir bütün olarak düşünüldüğünde Osmanlı hâkimiyetinde 166 yıl kalan bu eyalete ait Kadı Sicilleri'nin sayısı daha fazla olması gerekirken, yalnızca bir sicilin günümüze kadar ulaşması düşündürücüdür. 1659-1664 yılları arasında bölgeyi gezen ünlü Türk seyyâhı Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiler ile 1663 yılında Viyana'dan Temeşvar'a seyahat eden Henrik Ottendorf'un⁶

¹ Halasi-Kun, 1579 yılına ait 579 Numaralı Mufassal Tahrir Defteri üzerinde yaptığı çalışmalarla, Tverd ya da Ferdiya (1980), Monostor, Sugya (1983), Modova (1984) ve Kiraşova, Bitilnik, Şemlit ve Boğça (1985) nahiyelerine dâir etraflıca bilgiler vermektedir.

² Temeşvar Eyaleti'ne bağlı Gyla (Göle) Sancağı tahrirleri ile ilgili 365 numaralı defter üzerinde çalışmalar yapmıştır.

³ Feneşan (1996) Romanyalı araştırmacıların Eflak, Boğdan ve Transilvanya bölgesi ile ilgili birçok arşiv doküman ve tahrir defterleri üzerinde çalışmalar yaptığını, özellikle Tahrir Defterlerindeki Kanunnameleri yayımladıklarını ifade etmektedir.

⁴ Osmanlı dönemi yerel tarih çalışmalarında *Şer'iyeye Sicilleri* ya da *Kadı Sicilleri* en başta gelen kaynaklar arasındadır. Bu siciller Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olan bütün memleketlerle yakından ilgilidir. İmparatorluğun parçalanmasıyla ortaya çıkan devletler, tarihî mirasın muhafazasında aynı ölçüde titiz davranmamışlardır. Bu konuda Balkanlarda iki devlet, Bosna-Hersek ve Bulgaristan diğerlerinden farklılık arz eder. Özellikle Bosna Hersek, bağımsızlığını elde ettikten sonra, savaş yıllarında yaşanan olumsuzluklara rağmen, zengin koleksiyonları ile karşımıza çıkmaktadır. Balkanlara ait Şer'iyeye Sicilleri ile ilgili envanter ve kataloglara dair çalışmada V. Günay (2003) ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. 1948 yılında kurulan *Saraybosna Şehir Tarihi Arşivi* bu alanda çok değerli koleksiyonu ile dikkati çekmektedir. Arşiv malzemelerinin büyük bir kısmı, Sırpça, Hırvatça ve Almanca olmasına rağmen, özel bir bölümü de Arapça, Türkçe ve Farsça belge ve yazmalardan oluşmaktadır.

⁵ Bu sicilin bir kopyası da İSAM (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi) Şer'iyeye Sicilleri Katalogu'nda yer almaktadır. İncelediğimiz sicilleri buradan temin ettik.

⁶ Osmanlı Devleti ile yapılacak barış görüşmeleri için Viyana'dan Budin ve Temeşvar'a giden Avusturya elçilik heyeti içerisinde yer almıştır. 1663 yılı başlarında Temeşvar'a ulaşan heyet, burada yaklaşık 6 ay kalmıştır. Bu süre zarfında bölge ile ilgili izlenimlerini kaleme alan Ottendorf, verdiği değerli bilgilerin yanısıra Temeşvar şehrini de resmetmiştir. 1663 yılında kaleme aldığı eseri, 1667 yılında gözden geçirilerek kitap haline getirilmiştir. Eserin orijinali

gözlemleri, XVII. yüzyıl ortalarında Temeşvar'ın yerel tarihinin aydınlatılmasına ayrıca katkı sağlamaktadır.

Osmanlı Egemenliği'nde Temeşvar (Tımişvar/Tamışvar)

Temeşvar bölgesine yönelik Osmanlıların ilk akınları I. Bayezid dönemine kadar uzanır (Maxim 2011: 94). Bununla birlikte II. Bayezid zamanına gelindiğinde, bölgede kalıcı yerleşim faaliyetleri dikkat çeker. Nitekim daha sonra Temeşvar Eyaleti dâhilinde yer alan *Modava Sancağı*'nin merkezi olan *Palanka-i Cedid*'de (Yeni Palanka) Sultan II. Bayezid Han bir cami yaptırmıştır (BOA, AE.SMST.II, 1439; AE.SMST.II, 1440). 1526 yılındaki Mohaç galibiyetiyle bölgedeki nüfuzunu iyice arttıran Osmanlılar, 1541 yılında Orta Macaristan'ı bir eyalet olarak doğrudan doğruya topraklarına katmıştır. Öte yandan Kanunî Süleyman, Temeşvar'ın da içinde yer aldığı Macaristan'ın doğu kesimlerinde ve Transilvanya'da bulunan Erdel Krallığı'nın kendisine bağlı olarak yaşamasına müsaade etmiştir (Fekete, 1949: 666).

Osmanlı egemenliğindeki Belgrad ve çevresinin güvenliği açısından etrafındaki kalelerin fethi büyük önem arz ediyordu. Diğer yandan Avusturyalıların Erdel'in içişlerine müdahalesi üzerine 1551 yılında Osmanlı hükümdarı Erdel seferine karar verdi. Beçey, Beçkerek, Varat, Çanad ve Lipova kalelerinin fethi için Rumeli Beylerbeyi Sokullu Mehmed Paşa görevlendirildi. Bu kalelerin ele geçirilmesinden sonra Temeşvar Kalesi, kuşatılmasına rağmen alınamadı. Öte yandan Avusturyalıların Lipova Kalesi'ni yeniden ele geçirmeleri üzerine Osmanlı yönetiminin dikkati bölgeye daha fazla yoğunlaşmıştı. II. Vezir Ahmed Paşa, serdar tayin edilerek maiyetindeki birliklerle, 22 Nisan 1552 tarihinde Edirne'den hareketle bölgeye ulaştı. İkinci kez kuşatılan Temeşvar Kalesi bu sefer neticesinde ele geçirildi (Peçevi 1999: 281). Bu kale her bakımdan bölgenin en değerli yerinde bulunuyordu. Bu nedenle yeni bir idarî birim kurulması kararlaştırıldı (Peçevi 1999: 283). Fethin akabinde bölgede Budin'e benzer şekilde ikinci bir Beylerbeylik ihdas edildi (Nagy 1990:650). Temeşvar merkez olmak üzere kurulan eyalet, Temeşvar, Lipova, Modava, Çanad, Göle ve Yanova olmak üzere altı 6 sancaktan müteşekkildi (Fekete 1949: 681).

1579 yılı tahririne göre Temeşvar Sancağı 16 nahiyeden oluşuyordu⁷. XVII. yüzyıl ortalarında sancağa bağlı 12 kaza bulunuyordu (BOA, MAD.d., 20673: 4). Bu kazalardan Çanad, Modava, Orşova (Irşova) ve Göle gelişerek daha sonra liva (sancak) statüsü almıştır. Zamanla kaybedilen topraklar

Almanca olup, sonraki dönemlerde Macarca, Romence, Sırpça'ya da çevrilmiştir. Eser ile ilgili bir değerlendirme yapan Hategan, (2006) bunun 17. yüzyıl ortalarında Temeşvarı tasvir eden nadir eserlerden biri olduğunu vurgular.

⁷ Bunlar, Temeşvar, Çakova, Pançova, Şemlit, Boğça, Çerin, Aktar, Terguşta, Ferdiya, Burvar/Buzvar, Buzur, Marçete, Façat, Soydiya, Kalpova ve Monoştor'dur (BOA, TT, 579: 4); Prof.T. Halasi-Kun, Modava Nahiyesinden başka, Temeşvar Livası'na bağlı Monostor, Sugya, Ferdiya (Tverd), Şemlit ve Boğça nahiyeleri ile ilgili çalışmalar yapmıştır.

neticesinde eyalette, 1699'dan Osmanlı egemenliğinin sona erdiği 1718'e kadar 10 kadılık yer alıyordu (David 2000: 417).

1552 yılından 1718 yılına kadarki süreçte eyaletin idarî yapısında değişiklikler yaşanmış, yönetim ile ilgili bir takım yeni düzenlemeler yapılmıştır. Gerek eyalete dâhil olan sancakların durumunda gerekse eyaletin merkez sancağında değişiklikler meydana gelmiştir. Eyaletin merkez sancağı olan Temeşvar, bir dönem konumunu Yanova Sancağı'na bırakmıştır. Köprülü Mehmed Paşa zamanında, 1660 yılında eyaletin merkezi buraya nakledilmiş⁸, geçici bir süre *Yanova Eyaleti* olarak anılmıştır. 1688 yılında Yanova'nın Osmanlı egemenliğinden çıkmasıyla birlikte Temeşvar, yeniden eyalet merkez sancağı olmuş, bu konumunu Osmanlı egemenliğinin sona erdiği, 1718 yılına kadar muhafaza etmiştir. XVII. yüzyılda bölgede yeni beylerbeylikler ihdas edilince, Temeşvar Beylerbeyliği'ne ait bazı sancaklar yeni kurulan eyaletlere bağlanmıştır. Bu değişikliklerden Temeşvar Eyaleti'nin yanı sıra Rumeli ve Budin Eyaletleri de etkilenmiştir (Fekete 1949: 681). Bununla ilgili olarak, Temeşvar Eyaleti'ne bağlı sancaklardan Alacahisar, Budin'den ayrılarak Temeşvar Eyaleti'ne dahil olmuş, XVII. yüzyıl başlarında ise Rumeli Eyaletine bağlanmıştır. Budin'e bağlı Semendire Sancağı, başlangıçta yeni kurulan Temeşvar'a dahil olsa da kısa bir süre sonra tekrar Budin'e bağlanmıştır. Rumeli Eyaleti içerisinde yer alan Vidin Sancağı da 1552-1582 yılları arasında Temeşvar Beylerbeyliği dâhilindeydi (Bilge 2000: 65). XVII. yüzyıl ortalarında Temeşvar, Lipova, Çanad, Orşova (Irşova), Yanova, Göle, Modava bu eyaletin sancakları arasında yer alıyordu (BOA, KK.d., 431: 41 vd.). XVIII. yüzyıl başlarında ise eyalet, Temeşvar, Çanad, Şebeş, Lugos, Modava, Orşova ve Lipova sancaklarından oluşuyordu (Bilge 2000: 59).

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre, eyaletin başında iki ya da üç tuğlu vezir bulunmaktaydı. Paşaya 11 yerden has olarak senelik 806.790 akçelik gelir tahsis edilmişti. Buna ilaveten cürm-i cinayet, bac-ı bazar ve bad-ı heva gibi vergilerden de 87.000 akçe gelir elde ediyordu. Eyalet, merkez sancak Temeşvar'dan başka Lipova, Göle, Modova, Canad ve Orşova'dan oluşan altı sancak ile Köprülüler zamanında feth edilen Yanova, Şebeş ve Lu-gos'un da dahil edildiği sancaklardan oluşuyordu. Eyalette 59 zeamet ve 290 tımar bulunuyordu. Cebelüler ile birlikte 7.800 kişilik askeri kuvvete, paşanın kendi birlikleri de dahil edildiğinde yaklaşık 10.000 kişilik bir askeri güce ulaşıyordu. Eyaletteki görevliler arasında Hazine Defterdarı, Defter Kethüdası, Tımar Defterdarı, Çavuşlar Kethüdası, Çavuşlar Emmini, Defter Emmini, Şehr Emmini gibi üst düzey görevliler yer alıyordu. Öte yandan 500

⁸ Bununla ilgili olarak H. Zilkade 1068 (Ağustos 1658) tarihli kayıta "Yanova müstakilen eyalet olub Temeşvar Beylerbeyisi Yanova Kal'asında oturub Defterdarlar kal'a-i mezburede durmak üzere Defterhâne-i Âmir'e de mahfuz olan defâtire şerh virmek bâbında fermân-ı âlişan sâdır olub kazıyye üzere Beylerbeyi Yanova Kal'asında oturub defterler kal'a-i mezburede hıfz olunub Yanova eyalet olub Temeşvar âna ilhak olmak üzere defter-i icmâl ve mufassalı kayd ve tasrih eylesin deyu emr-i şerif vârid olmağla ber mucib-i fermân kayd ve tasrih olunmuşdur..." yer almaktadır (BOA, TT, 671: 11).

akçelik bir kadı ile senelik 20 *kise* ücret alan bir Molla/Monla da görev yapıyordu. Temeşvar'da kale dizdarı ile birlikte tuğlu, sancaklı, bayraklı 24 ağa bulunuyordu. Bunlar, Azeb Ağası, Beşlü Ağası, Gönüllü Ağası, Martolos Ağası, Topçu Ağası, Cebeciler Ağası, Hisar Ağası gibi ağalardan oluşuyordu. Ayrıca eyalette bir müftü (Şeyhülislam), bir Nakibü'l-Eşraf, Sipah-ı Kethüdâyeri, ile doğrudan İstanbul'dan tayin edilen üç oda Yeniçeri Ağası olan Yeniçeri Serdarı, Cebeciler Serdarı, Topçular Serdarı görev yapıyordu. Gümrük Emini, Muhtesib Emini, Anbar Emini, Bacdar, Mimarbaşı, Şehir Sübaşısı ve Harac Ağası da görevliler arasındaydı (Evliya 1310: 388 vd.).

Temeşvar Şer'îye Sicili (1652-53)

1652-1670 yılları arasındaki döneme ait îlam, hüccet, vakfiye sureti gibi çeşitli kayıtlardan oluşan bu sicil 98 varaktan oluşmaktadır. Kayıtların tümü Temeşvar ve yöresine ait olmayıp, Anadolu Eyaleti'ne ait kazaları da kapsamaktadır. İlk 10 varak Temeşvar ve kazaları ile ilgili iken, 11.varaktan itibaren Anadolu vilayeti ile ilgili kayıtlar yer almaktadır⁹. Defterde 26b numaralı sayfadan itibaren yeniden Temeşvar ve yöresine ait kayıtlar başlamakta, bu durum sicilin son sayfasına kadar devam etmektedir. Toplamda 251 kayıt, Temeşvar ve yöresi ile ilgilidir. Ayrıca 94. varaktan itibaren defterde kısa notlar halinde birçok şerh de mevcuttur.

Defter tarihsel bir sıra takip etmemektedir. Bu çerçevede Temeşvar ile ilgili en erken tarihli kayıt 1 Şevval 1062 (5 Eylül 1652), en geç tarihli kayıt ise 29 Şaban 1063 (25 Temmuz 1653) tarihine aittir¹⁰.

Bu defterin gerek tarihsel bir sıra takip etmemesi, gerekse kayıtlar arasında Anadolu ve Rumeli Eyaletleri'ne ait belgelere de rastlanması, hatalı bir ciltleme yapıldığı ihtimalini doğurmaktadır¹¹.

XVII. yüzyıl ortalarında Temeşvar Kadısı günlük 500 akçelik bir gelire sahipti. Defterdeki bilgilerden dönemin kadısının Mehmed bin Yusuf olduğu anlaşılmaktadır (TŞS 45b, 77a, 93a). Kayıtların sonuna doğru ise Mustafa isminde bir Kadı'nın adının geçmesi, Temeşvar Kadılığı'na yeni bir atanmanın yapıldığını göstermektedir (TŞS 93a).

Sicildeki kayıtlar Temeşvar şehri, (medine-i Temeşvar) kazaları, köyle-ri ile eyalete bağlı Göle, Modava, Orşova, Çanad, Beçkerek ve Lipova sancaklarıyla ilgili dava ve hükümleri içermektedir.

⁹ Bunlar çoğunlukla Balıkesir Şehri ve Bergama Kazası'na ait olup, mülk satışı, alışverişten doğan alacak davaları, muhallefat, berat, darb, yaralama ve hırsızlık gibi suçlarla ilgili çeşitli konulara aittir.

¹⁰ Balıkesir ile ilgili olan kayıtlardan sadece birinde tarih bellidir. 14b-1 numaralı kaydın tarihi 22 Cemaziyelevvel 1066 (18 Mart 1656) olarak belirtilmiştir. Ayrıca defterin hemen ilk sayfasının ilk hükmü 1b-1, Edirne ile ilgili olmakla birlikte Evail Receb 1081 (Kasım 1670) tarihli olduğu anlaşılmaktadır.

¹¹ Çalışmamızda Temeşvar ile ilgili olan hükümler değerlendirilmiştir.

TŞS'deki Temeşvar Eyaleti'ne Bağlı Sancaklar

No	Sancak (Livâ) Adı	Kayıt No
1	Beçkerek	31a-1,
2	Modava	87a-1, 31a-2,
3	Orşova (Irşova)	32a-1, 32a-2
4	Göle	32b-1, 62b-2
5	Çanad	26b-2, 32a-2, 67a-1

1653 yılında Eyalet, Temeşvar, Beçkerek, Modava, Orşova, Göle ve Çanad sancaklarından oluşuyordu. Ayrıca eyalette 710 kılıç tımar ile 3.000 Tımarlı Sipahi bulunuyordu (Hategan 2005: 201). 1658 yılında sancak sayısı Yanova, Gyula-Lugoş, Caransebeş (Şebeş) ile birlikte sekize yükselmiştir (Hategan 2005: 207). Burada bir diğer değişiklik de Yanova Sancağı'nın yeniden eyalete bağlanmasıdır. Yanova Kalesi, Kanunî zamanında Osmanlı topraklarına katıldıktan sonra Sultan III. Mehmed döneminde Avusturyalılar tarafından ele geçirilmişti (Naima 2007: 1792). Bu kalenin 1658 yılında düzenlenen Erdel Seferi ile yeniden Osmanlı hakimiyeti altına alınmasını takiben Temeşvar Eyaleti'nde yeni idarî düzenlemeler yapıldı. Buna göre, Yanova, eyaletin merkezi haline getirildi. Eğre valisi Çengizâde Ali Paşa, bu yeni merkeze tayin edilen ilk Beylerbeyi oldu (Naima 2007: 1793).

1554 yılında eyalet nüfusunun yaklaşık 2/3'si Macarlardan oluşmakta iken, 1578'de bu oran hemen hemen yarı yarıya azalmıştır. Müslüman göçleri ile bölgenin demografik yapısı değişmiştir. XVI-XVIII. yüzyıllar arasında yaklaşık 180-200 bin civarında bir nüfustan bahsedilmektedir (David 2000: 417).

Sicil kayıtlarından elde edilen verilerden, Temeşvar Kazası'na bağlı köyler aşağıda tablo halinde sunulmuştur. Bu köylerden *Çeni*, *Varyaş* ve *Ke-nez* padişah hassı olarak ayrılmıştır. Ayrıca Temeşvar Sancağı'na bağlı *Panço-va*, *Çakova*, *Vireşçe*, *Metrofça (?)*, *Leskofça* kazaları ile *Temeşvar* Kazası ve buna bağlı *Facet* ve *Kaneviş* nahiyeleri kayıtlarda yer almıştır.

Sicildeki toplam 251 kayıttan 141'i Müslümanlar, 93'ü zimmîler, 18'i ise her ikisiyle müştereken alakalıdır. Zimmîlerin kendi aralarındaki meseleleri kadı vasıtasıyla halletmeleri, hatta bunlar arasında ölen Gayrimüslime ait bir muhallefat (tereki) kaydının olması, buradaki Osmanlı idarî teşkilatının Gayrimüslimlerce ne ölçüde benimsendiği hakkında bir fikir vermektedir. Oransal olarak değerlendirildiğinde kayıtların % 56'sı Müslümanların, % 37'si Gayrimüslimlerin, % 07'si ise her iki toplumun meselelerinden oluşuyordu. Müslüman ve Gayrimüslim her iki kesime âit ortak meselelerin, %07 gibi çok küçük bir oranda olması, iki toplum arasındaki sosyal ve iktisadî ilişkilerin oldukça dar bir boyutta olduğunu göstermektedir.

TŞS'deki Temeşvar Kazası'na Bağlı Köyler

No	Köyün Adı	Kayıt No
1	Çurna	2a-3
2	Buldur	2b-1, 68a-1, 76a-1
3	Çeni (Havass-ı Hümayun karyelerinden)	5a-2, 38a-1, 83a-2
4	Levkini/Lukini	28a-1
5	Baçkaraf (?)	30a-1
6	Gökin/Kevkin	30b-1
7	Dobruça	39a-1
8	Galat	38b-2
9	Rakaş	39b-3
10	Varyaş (Havass-ı Hümayun karyelerinden)	40a-1
11	Kenez (Havass-ı Hümayun karyelerinden)	40a-1
12	Bugaroş	44b-1
13	Semcal	51a-2
14	Termiye/Teremiye	52a-3, 63a-1
15	Artun	53a-3, 57a-1
16	Kerkiyanuş/Gergiyanoş	58b-2
17	Kızıl Kenise	59b-1
18	Sempetra	60a-1
19	Pakaş	61a-1
20	Manoştör	63a-2
21	Sefosyak	68b-2
22	Sulyoş	73a-1, 75a-1
23	Bolzür	76a-1
24	Peşkeye	9a-2, 77a-3
25	Mekarik	78a-2
26	Çönbül	79b-1
27	Beluş	82a-2
28	Sakvetlik/Sakutlek	86b-2
29	Seçene	91a-1

Gayrimüslimler, kayıtlarda genel olarak zimmî olarak ifade edilse de Dubrovnikli, Latin, Yahudi, Kıbtî, Nasrani/Nasraniye gibi etnik, dinî ve coğrafi kimliği ifade eden daha sarîh ifadeler de kullanılmıştır. XVII. yüzyıl ortalarında eyalette yaklaşık 36.000 Gayrimüslim cizye ödüyordu (Evliya 1310: 389). Cizye tahsili ile ilgili yaşanan anlaşmazlıklar mahkeme kayıtlarına konu olmuştur. Bunlardan birinde Cizyedar Ahmed Odabaşı, Latin taifesinden bazı zimmîlerin ödemesi gereken *yave cizyesini* vermemeleri üzerine Kadı'ya başvurmuştur. Buna karşın mahkemede zimmîler, Dubrovnikli tüccar olduklarını ve cizyelerinin her yıl İstanbul'a gönderildiğini, dolayısıyla kendilerinden ayrıca cizye, haraç adıyla bir verginin alınamayacağını ve bu konuda kendilerine *ahidname-i hümayun* verildiğini ifade etmişlerdir. Durumları araştırıldıktan sonra zimmîlerin Dubrovnikli oldukları ve cizyeden muaf oldukları bilgisine ulaşılmış, Cizyedar Ahmed Odabaşı'nın talebi reddedilmiştir (TŞS, 45b-1).

Sicildeki Kayıtların İhtiva Ettikleri Konulara Göre Dağılımı

Konu	Adet	%
Alacak-Borç Meseleleri	78	32
Öldürme, Yaralama, Gasp, Hakaret, Hırsızlık ve Genel Asayiş	43	17
Muhallefat (Tereke) ve Miras Davaları	34	14
Ticaret	32	13
Vakıflar	12	5
Vasi Tayini	9	3
Üst Düzey Devlet Görevlilerinin Davaları	9	3
Evlenme-Boşanma, Mehir ve Nafaka	8	3
Görevli Ataması (Cami, mektep gibi kurumlara görevli tayini)	6	2
Gayri Ahlakî Olaylar	4	2
Köle Âzadı	3	1
Raiyyetlik Davaları	2	1
Cizye	1	0,3
Çeşitli konularla ilgili Hücetler	10	4
Toplam	251	100

Osmanlı egemenliğinde Temeşvar ve Yanova şehirleri, bölgedeki Belgrad, Vaç, Solnok, Budin ve Peşte gibi diğer şehirlerle mukayese edildiğinde, buradaki ticarî hayatın çok canlı olduğu söylenemez. Bu iki şehir daha çok askerî yönüyle ön plana çıkmış, birer garnizon merkezleri konumunda idiler. Özellikle barış dönemlerinde bölgeye yapılan mal sevkiyatıyla ticaret canlı tutulmaya çalışılmıştır. İstolni-Belgrad, Vaç ve Solnok vasıtasıyla Tuna Nehri üzerinden dış memleketlerden ve Tuna boyunca kara yoluyla Rumeli ve Osmanlı'nın iç memleketlerinden getirilen ticarî ürünler, Macaristan topraklarındaki eyaletlere sevk edilirdi. Aynı şekilde buradan da çeşitli ürünler Osmanlı İmparatorluğu'nun iç bölgelerine gönderilirdi (Fekete 1949: 708). Sicil kayıtlarında İstanbul'dan ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinden Temeşvar'a ticaret amacıyla gelip burada ölen tüccara ait tereke kayıtları ve bunlarla ilgili davalar yer almaktadır. Öte yandan şehirde Yahudi ve Dubrovnikli tacirler de faaliyet gösteriyorlardı. Dubrovnikliler, Osmanlı hükümetinden aldıkları özel imtiyazla bölgede ticaret yapmaktaydılar (TŞS 45b-1).

Sicil kayıtlarının %32'si ticaret ile ilgilidir. Müslümanların birbirleriyle yaptığı alışverişlerde ya da Müslümanlar ile Gayrimüslimler arasında yapılan ticarete ev, dükkân, çayırılık, bağ-bahçe gibi gayrimenkul satışları ağırlıklıdır. Bunun yanında her türlü ticaret metası da alınıp satılmıştır. Bunlar arasında yiyecek-içecek ürünleri, giysiler, çeşitli ev eşyaları, büyükbaş ve küçükbaş hayvanları ile köle/cariye satışları çoğunluktadır. Ticarete *akçe*, *riyali gurus*, *kara gurus* ile birlikte daha çok *penz*¹² adı verilen bir para kullanılmıştır.

¹² Macarca bir kelime olan *Penz*, *Penaz*, *Peniz*, *Penüz* şeklinde de okunmuştur (Fekete 1949: 718).

Temeşvar şehir merkezinde büyük bir meydan ve pazar yeri bulunmaktaydı. Tahtadan çatı ile üzeri örtülü olan bu pazara gelenler, satın almak istedikleri emtianın hemen hepsini burada bulabiliyorlardı. Öyle ki kölelerin, atların ve değerli pek çok eşyanın satıldığı bu yerde, çeşitli paralar da değiştirilebiliyordu. Ayrıca borç para vermek gibi bir nevi bankacılığa dair işlemler de yapılıyordu (Ottendorf 2006: 42).

Kayıtlarda yer alan ev satışlarında, evin konumu ve içindekiler detaylı bir şekilde tarif edilmiştir. Bu durum dönemin yaşam standardı ile ilgili bir takım ipuçları da vermektedir. Bununla ilgili olarak bir kayıta, Mustafa Paşa Mahallesi sakini olan ve vefat eden İsmail Alaybeyi'nin evi ve köşkü satılmıştır. Evin bulunduğu yer tarif edildikten sonra, içinde iki sofası, mutfak, çardağı, pınarı, dış kısmında bahçesi, iki sofası ve ahır bulunduğundan bahsedilmiştir. Yine kendisinin *Timiş Nehri* kenarında sahip olduğu bir köşk ile diğer gayrimenkulleri de satılmıştır (TŞS 64a-1- 64a-2). 1659 yılında Evliya Çelebi, şehrin sokakları ve evlerini de anlatır. Seyyah, özellikle Yalı Kapısı Mahallesi'ndeki binaların altı üstlü kat kat yapılmış, şendire örtülü olduğunu, bütün evlerde soba bulunduğunu, sokaklarda kaldırım olmayıp tahta döşemeli olduğunu ifade eder. Ayrıca şehrin varoş kısmındaki evlerin iki kat, geniş, bağlı ve bahçeli olduğunu belirtir. Yine buradaki evlerin çoğunlukla iki kapısının olduğunu, birinin atlı-arabaların geçmesi, diğerinin ise yayaların kullanımı için yapıldığını ifade eder (Evliya 1310: 393 vd).

Evliya Çelebi, Temeşvar'da yaşayanların giyim-kuşamı, yeme-içme ve gündelik hayatıyla ilgili bilgiler vermektedir. Buna göre, halkın çoğunlukla başında yeşil renkli, çukadan yapılmış bir tür kalpak bulunuyordu. Yine dizleri sahtiyan kaplı ve ayaklarına kubâdi pabuçlar giyiyorlardı. Yiyecelerden beyaz yağlı çörek, ballı börek, kara çorbasi, lahana, kabak dolması çok meşhurdur. En önemli içecekleri arasında vişne suyu ve bal suyu yer alıyordu. Şarap içmek ise bu memlekette ayıp karşılanıyordu (Evliya 1310: 394 vd.). Öte yandan şarap üretimi ve satışı ile ilgili bazı düzenlemelerin olduğu dikkati çekmektedir. Bununla ilgili bir kayıta, nerelerde nasıl "hamr" üretileceği ve satılacağı belirlenmiştir. Buna göre Martolos taifesinden bazı zimmîler "*Biz kadimden kefereye hamr bey' eylediğimizden hâlâ Martolos Mahallesi'nde iki hanede fuçı hamr olub tamam olunca ve Berkos (Perkos) Mahallesi'nde bir hanede iki fuçı hamr tamam olunca hamr bey' olunub tamam olundukdan sonra bu minval üzere yine Martolos Mahallesi'nde aher iki hanede ikişer fuçı hamr tamam olunca ve Per (Perkos) Mahallesi'nde diğer hanede iki fuçı hamr tamam olunca hamr bey' olunub gayrı kimesne âherini nevbetinde hamr bey' etmeyüb herkes kendü nevbetinde ve kendü hânesinde hamr bey' edüb âher kimesne nevbetinde ve gayriler hanesinde hamr bey' etmeye...*" (TŞS 54b-1) şeklindeki kararlarını mahkemede tasdik ettirmişlerdir. Bu kayıttan, şarap üretimi ve satışının Martolos ve Berkos/Berkos mahallelerinde hane halkı arasında belli bir sıra belirlenerek yapıldığı anlaşılmaktadır.

Kayıtların %78 gibi büyük bir oranı, alacak-borç meselelerine ait davalardan oluşmaktadır. Bunların bir kısmı yapılan çeşitli alışverişlerden kaynaklanan, bir kısmı da ölen kişilere ait bir takım borçların alacaklı tarafından tahsili amacıyla açılan davalardan meydana gelmiştir. Alacakla ilgili kayıtlara, muhallefât ve miras münasebetiyle açılan davalar da eklendiğinde bu türden kayıtların daha fazla bir oran teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Muhallefât (terekte) davalarının ekseriyeti, ölen kişinin bıraktığı malların paylaşımı hususunda, varislerin birbirlerine açtığı davalardan oluşmaktaydı. Bazı Gayrimüslimlerin miras taksimi de kadı marifetiyle yapılmıştır. Buna dâir bir kayıтта, Pradam veled-i Panko ölmüş, mirası varisleri arasında paylaştırılmıştır (TŞS 84a-1).

Öldürme, yaralama, hırsızlık, gasp, hakaret gibi toplumsal asayişî ilgilendiren kayıtlar %17 orandadır. Öldürme ve yaralama olaylarında toplumun her iki kesimini ilgilendiren davalar söz konusu iken, hırsızlık vakaları tamamen zimmîlere aittir. Özellikle hayvan hırsızlığı, bu türden davaların çoğunluğunu oluşturmaktadır. Bununla ilgili bir kayıтта Temeşvar Kazası'na bağlı *Sakvetlik* adlı köy sakinlerinden Aleksî veled-i Pavlo isimli zimmî, Drakula veled-i Esmilan ve Sava veled-i Nikola isimli zimmîlerin, evinden bir tosun büyükbaş hayvanını, üç gömleğini, üç makramasını ve diğer bazı şahsî eşyalarını çaldıkları iddiasıyla dava açmıştır (TŞS 86b-2). Yine Beçkerek Kazası'na bağlı *Matı* köyünden İlya veled-i Kostantin, Kuzman ve Zaherye adlı zimmîleri dava etmiş, kendisine ait beygirleri çalmakla suçlamıştır (TŞS 70a-2).

Darb davalarından en dikkat çekenini ise evli bir Müslümanın karısını dövmesi ile ilgilidir. Bu konuda bir babanın şikâyeti mahkemeye yansımıştır. Temeşvar'da Ramazan Efendi adındaki ulema sınıfından bir Müslüman, damadı Ali Sipahi'nin, kızını dövdüğünü komşularından haber alınca iki oğlu ile birlikte damadın elinden kızını kurtarmış ve kendi evine götürmüştür. Damat ise Göle Kadısı'na şikâyette bulunup evine zorla girildiğini ve eşyalarının çalındığını öne sürerek bu kişilerden davacı olmuş, kızın iki erkek kardeşi bu münasebetle hapis cezasına çarptırılmıştır (TŞS 32b-1).

Kayıtlar arasında fuhuş, zinâ gibi genel ahlâka aykırı fiil ve suçlara ilişkin olayların yanı sıra gasp, kız kaçırma ve tecavüz davaları da yer almıştır. Bununla ilgili olarak Temeşvar Voyvodası Şaban Beg'in şikâyetinde, Ali Beşe adındaki bir Müslümanın, Ayşe isimli bir kızı uzun süre evinde zorla alıkoyup tecavüz ettiği anlaşılmıştır (TŞS 53a-2). Yine Temeşvar Kazasına bağlı Manoştor Köyü'nde iki zimmînin, Hıristiyan bakire bir kızı kaçırmalarına ilişkin dava, (TŞS 63a-2) kadıya intikal edenler arasındadır.

Sicil kayıtlarında hakaret davaları da kadıya intikal etmiştir. Hakaret davalarında "şetm" ya da "şetm-i galize" olarak geçen bu ifadeler, kötü söz, çirkin ifade, küfür gibi anlamlara gelmektedir. Bu türden bir davada, Temeşvar Kazası'ndan Malkoç Odabaşı isimli bir Müslüman, Suba veled-i Radosav adındaki bir zimmîyi, kendisine "Bre gidi" diyerek hakaret ettiği iddiasıyla şikâyet etmiştir. Mahkemede davalı zimmî bunu inkâr etmiş ancak davacı

Malkoç Odabaşı, iddiasını kanıtlayacak iki şahit sunmuş ve bu durumu tescil ettirmiştir (TŞS 76a-2).

Vakıflar

Vakıflarla ilgili 12 kayıt bulunmaktadır. Bunlar arasında cami, mescit, mektep, tekke, zaviye gibi vakıf kurumlarının genel işleyişine ait kayıtlar olduğu gibi, yeni bir vakıf kuruluşuyla ilgili vakfiye kaydı da mevcuttur (TŞS 80b-2).

Osmanlı egemenliğine girmesinden itibaren bir asırlık süre içinde Temeşvar şehri ile birlikte eyaletin birçok merkez ve köyleri çok sayıda vakıf eserleri ile donatılmış, ihtiyaç duyulan sosyal ve dinî kurumlardan, başta cami, mescit ve mektep gibi yapılar olmak üzere birçok eser inşa edilmiştir¹³. Bu eserlerin bir kısmı sicil kayıtlarına yansımıştır. Bunlar arasında, Temeşvar'da Yeni Kapu içerisinde yer alan mahallede El-Hac Hasan tarafından yaptırılan cami'nin açılışı için resmi izin talep edilmiştir (TŞS 2a-1). Ayrıca Cimcime Mehmed Efendi Vakfı, Müstadem Kethüda Vakfı, Hasan Beg Vakfı, Cafer Paşa Evkafı, Muharrem Beg Vakfı, Cami'-i Kebir Mahallesi'ndeki Zaviye Vakfı, Memi Ağa Vakfı ve El-Hac İbrahim Cami'i Vakfı gibi vakıflar Temeşvar Şehri'nde kurulmuşlardır.

Osmanlı şehirlerinde aynı cami veya mescitte ibadet eden kişilerin oluşturduğu sosyal bir birim olan mahalle, (Ergenç 1984: 69), Temeşvar şehrinde de benzer niteliktedir. Sicil kayıtlarından elde ettiğimiz bilgilerden, Temeşvar şehrinde 17 mahalle tespit ettik. Bu mahallelerden Perkos ve Martolos Gayrimüslim, diğerleri Müslüman mahalleleridir.

1659 yılına ait bilgilere göre şehirde hisar içinde 1.200 ve varoшта 1.500 olmak üzere toplam 2.700 hane bulunuyordu. Ayrıca hisar içinde 4 cami, 4 tekke, 7 sıbyan mektebi, 3 han, 4 hamam, 400 adet dükkân ile kale içinde buğday ambarları ve kahvehaneler yer alıyordu. Kalenin içinden geçen *Timiş Nehri* halkın içme suyu ve diğer ihtiyaçlarını karşılıyordu (Evliya 1310: 393).

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiler ile sicillerdeki bilgiler birbirini tamamlar niteliktedir. Seyyah, Temeşvar'ın dış ve iç kalelerinden etraflıca bahsederken, dış kalenin 4 kapısını ve kitabelerini ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır. Ayrıca hisar içindeki 4 adet mahalleden bahseder, ancak bunlardan üçünün adını verir. Bunlar Âzeb Kapısı, Horoz Kapısı, Yalı Kapısı Mahalleleri'dir. Yine hisar içinde bulunan 4 camiden üçünün adını zikreder ki, bunlar: *Süleyman Han Camii*, *Cimcime Camii* ve *Seget Camii*'dir (Evliya 1310: 393). Mahalle-cami ilişkisi bağlamında, aşağıda tabloda gösterdiğimiz

¹³ Bölgedeki Osmanlı vakıfları ile ilgili Geza David (2012), Temeşvar'da Beylerbeyilik görevinde bulunan Kasım Paşa, Defter kethüdalığı ve Fülele Sancakbeyliği görevlerinde bulunan Mustafa Paşa ile XVII. yüzyılda Temeşvar ve sancaklarında idarî düzenlemeler yapan Köprülü Mehmed Paşa'nın kurduğu vakıflar hakkında bilgiler vermektedir.

mahallelerden Cimcime ve Seget Mahalleleri burada zımnen bahsedilmiştir. Öte yandan *Cami'-i Kebîr de Süleyman Han Camii* olmalıdır.

TŞS'deki Temeşvar Şehri'nin Mahalleleri

Sıra No	Mahalle Adı	Kayıt No
1	Alay Begi	2a-1
2	Mustafa Paşa	3b-2, 37b-2, 64a-1
3	Cami'-i Kebir	6a-1, 7a-1, 48a-1
4	Perkos (Berkos) (Gayrimüslim)	7b-1
5	Kasım Paşa	27b-3, 29b-1
6	Cimcime	29a-1, 65a-2, 65b-2
7	Nasuh Paşa	31b-1, 55a-2
8	Muharrem Beg	31b-2, 81b-1
9	Debbağhâne	34b-1, 37a-2, 42b-2
10	Kezban Hatun	37a-1
11	Solak	37a-3
12	Seget/Siget	47a-2, 47b-1, 49b-1
13	Hisar Ardı	42b-1, 50a-2, 54b-2
14	Martolos (Gayrimüslim)	54b-1, 80a-2
15	Hızır Ağa	59a-2, 64b-2
16	Mahmud Kethüdâ	83a-1
17	Memi Ağa	58b-2

1069 (1658-59) yılında inşa edilen ve *Tımiş Nehri'*ne bakan Seydi Ahmed Paşa Camii¹⁴ şehrin en büyük camiisidir (Ayverdi 1979: 61). Öte yandan hamamlar arasında ismi zikredilen Sultan İbrahim Hamamı, 1053'te (1643-44) inşa edilmiş, XVIII. yüzyıl ortalarına kadar ayakta kalmıştır. 1757 yılından sonra yıktırılan hamamın yalnızca kitabesi günümüze kadar muhafaza edilebilmiştir. Kitabesinde "Tarih-i bina kıldı zaman-ı Sultan İbrahim Han 1053" yazılıdır (Ayverdi,1979: 61).

1663 yılı başlarında Temeşvar'da bulunan Ottendorf, kale, merkez ve varoş olarak üç bölüme ayırdığı şehirde 8 büyük cami bulunduğundan bahsetmektedir. Bunlar: *Kadın Mescidi, Kilise Camii, Hünkar Camii, Cimcime Camii, Seydi Ahmed Paşa Camii, Silahdar Camii, Ayşe Kadın Camii ve Muradiye Camii'*dir. Bununla birlikte şehrin varoşunda tahtadan inşa edilmiş 3 küçük mescitten de söz etmektedir (Ottendorf 2006: 44). Bu dönemde şehir merkezindeki nüfusun neredeyse tamamı Müslüman Türklerden oluşuyordu. Katolik ve Ortodoks Hıristiyanlar ise daha çok şehre yakın köylerde yaşıyorlardı. Ayrıca buralarda kendilerine ait kiliselerinde ibadet ve ayinlerini serbestçe yapabiliyorlardı (Ottendorf 2006: 45).

¹⁴ Caminin bânisi olan Seydi Ahmed Paşa, 1659-61 yıllarında Temeşvar'da Beylerbeylik yapmıştır.

Temeşvar Şehri'ndeki Bazı Sosyal ve Dini Kurumlar

Adı	Bulunduğu Yer	Kayıt No
El-Hac Hasan Camii	Yeni Kapu içinde	2a-1
Cimcime Mehmed Çelebi Camii	Cimcime Mahallesi	4a-2, 27b-1, 70b-2
Cami'-i Kebir	Cami-i Kebir Mahallesi	6a-1, 47a-1, 53b-1
Debbağhâne Mahallesi Camii	Debbağhane Mahallesi	34b-1, 48b-1
Solak Camii	Solak Mahallesi	43a-2
Memi Ağa Camii	Memi Ağa Mahallesi	59b-2
Memi Ağa Mektebi	Memi Ağa Mahallesi	59b-2
El-Hac İbrahim Camii	Belirtilmemiş	78b-1
Cimcime Mehmed Efendi Vakfı	Cimcime Mahallesi	43a-1, 48b-1, 51b-1
Müstadem Kethüda Vakfı	Belirtilmemiş	43a-1, 51b-1, 51b-2
Solak Camii Vakfı	Solak Mahallesi	43a-2
Hasan Beg Vakfı	Cami-i Kebir Mahallesi	50a-1
Cafer Paşa Evkaftı	Belirtilmemiş	52b-1
Muharrem Beg Vakfı	Muharrem Beg Mahallesi	52b-1
Veli Dede Vakfı	Belirtilmemiş	53b-1, 53b-2
Zâviye Vakfı	Cami-i Kebir Mahallesi	53b-1, 53b-2
Memi Ağa Vakfı	Memi Ağa Mahallesi	59b-2
El-Hac İbrahim Vakfı	Belirtilmemiş	78b-1
Derviş Ağa bin Hasan Kethüda Vakfı	Cami-i Kebir Mahallesi	80b-2
Tekke (tekye-i suhtegân)	Temeşvar Çarşısında (Sükunda)	52b-1
Mescid ¹⁵	Mahmud Kethüda Mahallesi	BOA, İE.EV, 867
Cami-i Enderun-ı Hassa	Temeşvar Kalesi	BOA, İE.EV, 2222

Sicil kayıtlarında Derviş Ağa bin Hasan Kethüda'ya ait bir vakıfnâme sureti bulunmaktadır. Temmuz 1653 (Evâhir-i Şaban 1063) tescil tarihli vakıfnâmede ifade edildiğine göre, Temeşvar'da Cami-i Kebir Mahallesi'nde ikamet eden Derviş Ağa, kendisine ait bir dükkânı ve 2.000 akçeyi vakfetmiştir. Vakıf sahibinin belirttiği şartlara göre, vakfedilen dükkân kiraya verilecek ve nakit para da belli bir kazanç oranı karşılığında işletilecektir. Elde edilecek gelirden, Cami-i Kebir'deki imama belli bir pay ayrılacak, bunun karşılığında imam, *Amenerresûlü* ayetlerini okuyup sevabını vâkıfın babasının ruhuna hediye edecektir (TŞS 80b-2).

Vakıf kurumlarında yapılan atamalarla ilgili kararların yanı sıra taşınmazların kiraya verilmesiyle ilgili kayıtlar, ayrıca halef-selef mütevelliler arasında vakıf muhasebesine ilişkin birçok dava da sicilde yer almıştır. Buna dâir kayıtların çoğunluğunda, Cimcime Mehmed Efendi ve Müstedam

¹⁵ 1077 (1666) senesinde bu mescidin harap durumda olduğu belirtilmiş, tamiri için izin istenmiştir (BOA, İE.EV: 867).

Kethüda vakıflarının mütevellisi olan Zülfikar Efendi, evkafın muhasebesiyle ilgili olarak eski müteveli Derviş Mustafa Ağa'ya dava açmış, söz konusu vakıflara ait alacak talebinde bulunmuştur (TŞS 46a-1; 48b-1; 51b-1; 51b-2).

İdarî Davalar

Temeşvar, 1552 yılında Osmanlı egemenliğine girmesiyle eyalet haline getirilmiş, 2 ya da 3 tuğlu vezir rütbeli bir beylerbeyi tarafından yönetilmiştir. Eyalete 1653 yılında Beylerbeyi olan Mustafa Paşa'nın, burada bazı devlet görevlileri ile yaşadığı sıkıntılar mahkeme tutanaklarına yansımıştır. Mustafa Paşa'nın¹⁶, Beçkerek Sancağı Alaybeyi Abdülaziz Beg, Modava Sancağı Miralay Ömer Beg, Orşova Sancağı Alaybeyi Ömer Ağa, Canat Sancağı Alaybeyi gibi birçok devlet görevlisi ile yaşadığı sorunlar Temeşvar Kadısı'na intikal etmiştir. Bunlardan birinde Mustafa Paşa, Beçkerek Sancağı Alaybeyi Abdülaziz Beg'i falakayla cezalandırıp hapsedirmiştir. Beçkerek Kalesi'nin tamir edilmesi için padişahın gönderdiği emr-i şerif üzerine Paşa, böyle bir emrin gönderilmesine sebep olduğu gerekçesiyle Abdülaziz Bey'e hakaret ederek cezalandırmıştır. (TŞS 31a-1).

Modava Sancağı eski Miralay Ömer Bey de Abdülaziz Bey ile aynı akıbetle uğramıştır. Ömer Bey kadıya müracaat ederek kendisinin hapsedilmesinin gerekçesini öğrenmek istemiş suçsuz birisi olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır (TŞS 31a-2). Diğer yandan Temeşvar'daki Kul Ağaları, Kul Kethüdaları ve Reisleri ile Orşova Sancağı Alaybeyi Ömer Ağa ve Zâim Derviş Ağa mahkemeye başvurarak Beylerbeyi'nden şikâyetçi olmuşlardır. Onların iddialarında bahsedilen hapis kararlarının haksızlığı ifade edilmiş, ayrıca Paşa'nın Vireşçe Kasabası halkına eziyet ettiği de yer almıştır (TŞS 32a-2). Yine Modava Kazası'na bağlı Yeni Palanka Kasabası'ndan Derviş Ağa, Paşa'nın kendisine dayak attırıp haps ettirdiği iddiasıyla kadıya şikâyette bulunmuştur (TŞS 35b-1). Bu hususta bir diğer şikâyet de Temeşvar sâkini Ahmed Ağa b. Arslan Ağa tarafından yapılmıştır. Onun şikâyetinde ise Vezir Mustafa Paşa'nın kendisini padişah hakkında söylemediği bir söz ile itham ve rencide ettiği yer almıştır (TŞS 35b-2).

Kadıya yapılan şikâyetlerin büyük bir bölümünde davacıların iddiaları, Beylerbeyi'ni temsilen mahkemede bulunan Ahmed Kethüda tarafından doğrulanmıştır. Beylerbeyi Surnazen Vezir Mustafa Paşa, Temeşvar'da yaklaşık 3 yıl görev yapmıştır. 1655 yılında buradaki görevinden ayrılmış Bozcaada Muhafızlığı Kaptanlığı'na atanmıştır. Ayrıca çok kısa bir süre Sadrazamlık görevinde de bulunmuş olan Paşa, daha sonra Erzurum Beylerbeyliği'ne tayin edilmiştir (Silahdar 1928: 107).

¹⁶ Nam-ı diğer Surnazan Mustafa Paşa, Sultan İbrahim Han zamanında Has Oda'dan Kapıcıbaşı olarak çıkıp, 1058 yılında Rumeli Beylerbeyliği'ne, 1060 yılında ise Başdefterdarlığa getirildi. Aynı yıl aldığı vezir pâyesini aldıktan sonra 1063'te Temeşvar Eyaleti Beylerbeyliği'ne atandı (Silahdar 1928: 107; Naima 2007: 1456).

SONUÇ

1552 yılında Osmanlı egemenliğine giren Temeşvar, Macaristan toprakları üzerinde Budin'den sonra kurulan ikinci eyalet olmuştur. İdarî ve sosyal düzenlemeler ile büyük değişimler geçiren eyaletin, yaklaşık bir asır sonra tam anlamıyla Osmanlı kimliğine büründüğü anlaşılmaktadır. Türk-İslam anlayışı doğrultusunda kurulan vakıflar, inşa edilen sosyal, iktisadî ve dinî yapılar neticesinde ortaya çıkan değişim, başta Temeşvar şehri olmak üzere, eyaletin diğer sancak ve kazalarında etkisini göstermiştir. Bu etki, hem incelediğimiz şer'îye sicil kayıtlarına hem de dönemin seyyahlarının gözlemlerine çarpıcı bir şekilde yansımıştır. Temeşvar Kalesi etrafında gelişen şehir, daha çok askerî bir garnizon görünümüyle ön plandadır. Şehirdeki Müslüman ve Gayrimüslim mahalleleri sayıca mukayese edildiğinde, Müslümanların lehine bariz bir üstünlük söz konusudur. Öte yandan Gayrimüslimlerin daha ziyade şehre yakın köylerde yaşadığı anlaşılmaktadır.

Çalışmamız neticesinde tespit ettiğimiz Temeşvar Şehri'ndeki Türk-İslam eserleri günümüze kadar varlığını koruyamamıştır. Birkaç kitabe dışında bu eserlere dair bir iz de kalmamıştır. 166 yıllık hâkimiyet süresince oluşturulan Kadı Sicilleri'nin büyük bölümünün günümüze ulaşamaması da yerel tarih çalışmaları açısından başka bir kayıptır. Diğer yandan incelediğimiz sicil kayıtları 1652-53 tarihlerini ihtiva etse de genel itibariyle bu dönem öncesi ve sonrası hakkında bir takım değerlendirmeler yapabilmemize imkân sağlamıştır. Bunlar arasında Temeşvar Eyaleti'nin idarî yapısını oluşturan sancak sayısındaki değişimler ile eyalet merkezinin Temeşvar'dan Yanova'ya nakledilmesi zikredilebilir.

İncelediğimiz bu sicilin, İmparatorluğun diğer coğrafyasına ait sicillerden genel itibariyle bir farkı bulunmamaktadır. Ancak Temeşvar'ın yerel tarihine ışık tutacak yegane sicil olması dolayısıyla XVII. yüzyıl ortalarındaki idarî ve sosyo-ekonomik tarihinin anlaşılmasına sağladığı katkı değerini daha da arttırmaktadır.

TŞS'den Elde Edilen Yerleşim Birimleri

Sıra No	Köy/Kasaba Adı	Bağlı Bulunduğu Ka-za/Nahiye	Kayıt No
1	Buran/Buzan k.	Çanad Kazası	4a-1
2	Nikahid?k.	Beçkerek Kazası	4b-1
3	Emirban k.	Lipova Kazası	9a-3
4	Istanika Kasabası	Kaneviş Nahiyesi	10b-1
5	Papaslı k.	Kaneviş Nahiyesi	10b-2
6	Meker k.	Çanad Kazası	26b-1
7	Dıraneviç k.	Modava Kazası	28b-1
8	Dırake k.	Modava Kazası	28b-1
9	Sentomaş k.	Göle Kazası	29b-2
10	Şapne k.	Metrofça? Kazası	33b-1
11	Şengür k.	Çakova Kazası	35a-1
12	Nakiratoş k.	Göle Kazası	35a-2
13	Yeni Palanga Kasabası	Modava Kazası	35b-1
14	Lasotniçe k.	Leskofça Kazası	36a-1
15	Verak k.	Modava Kazası	38b-1
16	Botogurya k.	Lipova Kazası	39a-2
17	Mogun k.	Lipova Kazası	39a-1
18	Dobruça k.	Façet Nahiyesi	39a-1
19	Lugun/Luguna k.	Pançova Kazası	51a-1
20	Turka k.	Beçkerek Kazası	52a-1
21	Berin k.	Çakova Kazası	56a-1
22	Paylušta k.	Vireşçe Kazası	56a-2
23	Dobruça k.	Lipova Kazası	56b-2
24	Çavuş k.	Çakova Kazası	58b-1
25	Naküs k.	Çanad Kazası	60a-2
26	Luran k.	Çanad Kazası	61a-1
27	Erente k.	Göle Kazası	63b-2
28	Beşnova Palankası	Çanad Kazası	63b-2
29	Vaşat k.	Çakova Kazası	67a-1
30	Şaba k.	Çakova Kazası	67a-2
31	Sakuş k.	Çakova Kazası	69a-1
32	Buzayto k.	Beçkerek Kazası	69b-1
33	Matı k.	Beçkerek Kazası	70a-2
34	Burunça k.	Façet Nahiyesi Kazası	73a-2
35	Terenan k.	Çakova Kazası	75b-1
36	Çerne k.	Çakova Kazası	76a-2
37	Seruşte/Serevişte-i Sagir k.	Vireşçe Kazası	79b-2
38	Petroban k.	Çakova Kazası	80b-2
39	Yaboka k.	Vireşçe Kazası	81a-2
40	Çaklıova k.	Modava Kazası	82a-1
41	Serosta k.	Vireşçe Kazası	85a-1
42	Meyhat k.	Göle Kazası	91a-2
43	Neylok k.	Çakova Kazası	92b-1

k: köy (karye)

Sicil Kayıtlarının Konulara Göre Tasnifi

Alacak- Borç Meseleleri: 3b-1, 4a-1, 4b-1, 5a-2, 6b-1, 9a-1, 9a-3, 11a-1, 26b-2, 29a-2, 29b-1, 30a-1, 30b-1, 32b-2, 33a-2, 35a-2, 40a-1, 42b-2, 42b-3, 43a-1, 44a-1, 45a-1, 48a-1, 50a-2, 51a-1, 52b-2, 53a-3, 54a-1, 55a-2, 56a-2, 56b-3, 57a-2, 57b-1, 58b-3, 60a-2, 61a-2, 61a-2, 61b-1, 61b2, 62b-1, 63b-2, 64a-2, 64b-1, 67b-2, 68a-1, 68b-1, 69a-1, 69a-2, 69b-1, 71a-1, 72a-2, 72b-1, 72b-2, 73a-1, 73a-2, 73b-1, 77a-3, 77b-1, 78a-1, 78b -2, 79a-2, 79b-2, 80a-2, 80b-1, 81a-1, 82b-1, 85a-1, 85b-1, 85b-2, 85b-3, 86a-1, 90a-2, 90a-4, 91a-5, 91b-1, 92b-1, 93a-1, 93b-1

Ticaret: 2a-3, 2a-4, 3a-1, 7b-1, 10b-1, 31b-1, 31b-2, 34a-2, 34b-1, 42b-2, 43a-2, 44a-2, 45b-1, 52b-1, 54b-1, 59a-2, 60b-1, 64a-1, 64b-2, 65a-1, 65b-1, 65b-2, 67a-1, 68a-1, 68b-2, 71b-1, 71b-2, 73b-2, 80a-2, 88b-1, 90a-3

Vasi Tayini: 1b-1, 38a-2, 44b-2, 47a-2, 56b-1, 66b-1, 70b-1, 77a-2, 83a-2

Muhallefat ve Verâset Davaları: 5b-1, 6a-1, 7a-1, 8b-1, 11a-1, 26a-1, 28a-2, 34b-2, 35a-1, 36a-1, 37a-1, 37a-2, 37b-1, 37b-1, 39b-1, 41b-1, 42a-1, 47a-1, 47b-1, 50b-1 51b-1, 55a-1, 56a-1, 59a-1, 58a-1, 58a-2, 66b-2, 74b-1, 75a-1, 75a-1, 78b-2, 79b-2, 81b-1, 84a-1

Köle Azadı: 8a-2, 64a-2, 65a-3

Öldürme, Yaralama, Gasp, Hırsızlık, Hakaret ve Genel asayiş: 2b-1, 8a-1, 27b-3, 28b-1, 28b-2, 34a-1, 38a-1, 38b-1, 38b-2, 39a-1, k39b-2, 39b-3, 39b-4, 41a-1, 41a-2, 42b-1, 44b-1, 51a-2, 52a-3, 55b-2, 56b-2, 57a-1, 58b-1, 59b-1, 60a-1, 63a-1, 63a-2, 64b-1, 66a-1, 69b-2, 70a-2, 72b-3, 75a-1, 75b-1, 76a-1, 76a-2, 78a-2, 79a-2, 82a-1, 86b-1, 86b-2, 90a-1, 93a-2

Evlenme, Boşanma, Nafaka, Mehir: 4a-3, 46b-2, 49b-1, 54b-2, 69b-3, 77a-2, 82a-2, 91a-2

Gayri Ahlâki Olaylar: 53a-2, 63a-2, 83a-1, 93b-2

Üst Düzey Devlet Görevlilerinin Davaları: 31a-1, 31a-2, 32a-1, 32a-2, 32b-1, 33b-2, 35b-1, 35b-2, 86a-1

Çeşitli Konularla İlgili Hüccetler: 5a-1, 10b-2, 33a-1, 46b-1, 53a-1, 55b-1, 60b-1, 62b-2, 77a-1, 85a-2

Vakıflar: 2a-1, 46a-/1, 48b-1, 50a-1, 51b-1, 51b-2, 52b-1, 53b-1, 53b-2, 59b-2, 78b-1, 80b-2

Görevli Ataması: 4a-2, 27b-1, 27b-2, 70a-1, 70b-2, 78b-1

Raiyyetlik ile ilgili Davalar: 81a-2, 83b-2

Cizye: 45b-1

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

1652-53 *Temешvar Şer'ıye Sicili*, İSAM (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi), Şer'ıye Sicilleri Kataloğu

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, TT, 579:4

BOA, TT, 671:11

BOA, İE.EV, 867

BOA, AE.SMST.II, 1439

BOA, AE.SMST.II, 1440

BOA, MAD.d., 20673: 4

BOA, KK.d., 431: 41vd.

Araştırma Eserleri

AYVERDİ Ekrem Hakkı (1979). *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri, Roman-ya, Macaristan I*, (A. Yüksel, G. Ertürk, İ. Numan ile), İstanbul.

BİLGE Sadık Müfit (2000). "Macaristan'da Osmanlı Hakimiyetinin ve İdarî Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişmesi", *OTAM*, 11: 33- 81.

DAVID Geza (2000). "Temeshwar", *EP*, X: 417.

---- (2012). "Osmanlı Macaristanı'nda Bazı Vakıflar", *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul-Edirne 9-11 Mayıs 2012, Ankara, 143- 148.

ERGENÇ Özer (1984). "Osmanlı Şehrindeki 'Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, IV: 69-78.x

Evliya Çelebi (1310). *Seyahatname V*, Dersaadet, İkdam Matbaası.

FEKETE L. (1949). "Osmanlı Türkleri ve Macarlar", (Çev. Sadrettin Karatay), *Belleten*, XIII (52): 663-746.

FENEŞAN Cristina (1996). "Research on the Tahrir Defterleri on Roumania", *Osmanlı Araştırmaları*, XVI: 25-36.

GÜNAY Vehbi (2003). "Balkan Şehir Tarihleri Kaynağı Olarak Şer'ıye Sicillerinin Envanter ve Kataloglarının Tespiti Hakkında", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVIII (2): 71-82.

HALASÍ-KUN Tibor (1980). "The Rumanians of Districti Volahalis Tverd", *Archivum Ottomanicum*, VI: 115-145.

---- (1983). "The Rumanians of Districti Volahales Monostor and Sugya", *Archivum Ottomanicum*, VIII: 251- 279.

---- (1984). "Haram County, and the Ottoman Modava Nahiyesi", *Archivum Ottomanicum*, IX: 27-89.

---- (1985). "Krasso County, and the Ottoman Nahiyes: Boğça, Kırışova-Bitilnik, And Şemlit, I: Boğça Nahiyesi", *Archivum Ottomanicum*, X: 103-141.

HATEGAN Ioan (2005). *Cronologia Banatului II/2 - Vilayetul de Timișoara*, Timișoara.

- KALDY-NAGY Gy. (1990). "Budin Beylerbeyi Mustafa Paşa (1566-1578)", *Bellekten*, LIV (210): 649-663.
- MAXİM Mihai (2011). "Temeşvar", *DİA*, 40: 94-95.
- Naima (2007). *Târih-i Na'îmâ III-IV*, (Haz. Mehmet İpşirli), Ankara.
- OTTENDORF Henrik (2006), *De La Viena La Timișoara, 1663*, (Curator: Ioan Hategan), Timișoara.
- Peçevi (1999). *Peçevi Tarihi I*, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara.
- Silahdar (1928). *Silahdar Tarihil*, İstanbul.
- SPAHO Fehim Dz.(1981). "Saraybosna Müesseselerinde Muhafaza Edilen Türk Dilindeki Arşiv Malzemeleri", (Çev. Atilla Çetin), *Türk Dünyası Araştırmaları*, 12: 102-106.